

Андрій Грубінко,

доктор історичних наук, доцент, професор
кафедри теорії та історії держави і права
Тернопільського національного
економічного університету

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПЛАНУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Проаналізовано досвід і сучасний стан нормативного забезпечення зовнішньої політики України в контексті вирішення проблеми її стратегічного планування. Критично розглянуто головні положення нормативних актів за увесь період незалежності нашої держави, якими зафіксовано засади її зовнішньої політики. Подано авторські міркування щодо структури і змісту проектів Закону України «Про основи зовнішньої політики України» та Стратегії зовнішньої політики України.

Ключові слова: Україна, зовнішня політика, законодавче забезпечення, стратегія зовнішньої політики.

Бібл.: 10.

Грубінко А.

Нормативно-правовые аспекты планирования внешней политики Украины в условиях становления независимого государства: проблемы и перспективы

Проанализирован опыт и современное состояние нормативного обеспечения внешней политики Украины в контексте решения проблемы стратегического планирования. Критически рассмотрены основные положения нормативных актов за весь период независимости Украины, которыми зафиксированы принципы ее внешней политики. Подано авторские рассуждения о структуре и содержании проектов Закона Украины «Об основах внешней политики Украины» и Стратегии внешней политики Украины.

Ключевые слова: Украина, внешняя политика, законодательное обеспечение, стратегия внешней политики.

Hrubinko A.

Normative and Legal Aspects of the Planning of Foreign Policy of Ukraine In the Conditions of the Issue of Independent State: Problems and Perspectives

In the article the experience and current state of normative support of Ukraine's foreign policy in the context of solving the problem of strategic planning are analyzed. The main provisions of normative acts, which set out the main principles of Ukraine's foreign policy, are considered critically. The author's thoughts on the structure and content of the draft Law of Ukraine «On the Principles of Foreign Policy of Ukraine» and the Strategy of Foreign Policy of Ukraine are submitted.

The purpose of the article is to analyze the state of legislative support of Ukraine's foreign policy in view of the need for strategic planning of the state's activity in this area.

The results of the conducted research testify to the unsatisfactory state of legislative support of Ukraine's foreign policy. For a long time (until 2010), a special law was not adopted in Ukraine, which could testify to the deliberate neglect of the political leadership of the various parties in this area of state building in order to please it with sufficiently changing international interests. Paradoxically, the Verkhovna Rada of Ukraine of July 2, 1993 «On Main Directions of Foreign Policy of Ukraine» was still the most perfect normative legal act on this issue. The current Law «On the Principles of Internal and External Policies» was still submitting a formally-written version of the regulation of complex problems of the development and implementation of foreign policy.

Proposed for the development and prompt adoption of the Law of Ukraine «On the Principles of Foreign Policy of Ukraine» and the Strategy of Foreign Policy of Ukraine as a basic special legislative act and supplementing and specifying subordinate act are of crucial importance for resolving this sphere of activity of our state in the international arena under difficult conditions of being in a state of armed conflict, contradictions with a number of diseases in the near abroad and, in general, long overdue. Adoption of the said normative acts will ensure the completion of the process of formation of legal and conceptual-organizational foundations of Ukraine's foreign policy.

Keywords: Ukraine, foreign policy, legislative provision, strategy of foreign policy.

Постановка проблеми. Упродовж періоду становлення новітньої державності України її зовнішня політика пройшла складний шлях розвитку, дослідження проміжних результатів якого в сучасних умовах загроз державній безпеці України, трансформації системи міжнародних відносин ми безпеки набуває виняткової актуальності. Фундаментальне значення має аналіз чинної нормативно-правової бази формування та реалізації зовнішньої політики нашої держави. Ідеться насамперед про давно назрілу необхідність прийняття окремого Закону України «Про основи зовнішньої політики України» і Стратегії зовнішньої політики України. Необхідність у розробці цих нормативних актів усвідомлена законодавцями та експертами, але все ще залишається на рівні проектів і дискусій. При здійсненні цієї роботи необхідно вивчити і врахувати історичний досвід стратегічного планування зовнішньої політики провідних держав-партнерів України.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. У результаті аналізу наукової літератури констатуємо недостатній рівень дослідження вказаної проблеми. Певною мірою вона висвітлена у працях С. Віднянського, І. Жовкви, А. Зленка, О. Івченка, А. Мартинова, Н. Чекаленко та інших. Однак відсутність окремих наукових публікацій підвищує актуальність дослідження.

Мета статті – проаналізувати стан законодавчого забезпечення зовнішньої політики України з огляду на необхідність стратегічного планування діяльності держави у вказаній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. За поданням Президента України Петра Порошенка 7 лютого 2019 року Верховна Рада України прийняла у другому читанні та в цілому Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» [1]. Такі зміни до Конституції України можуть сприяти утвердженню стратегічних орієнтирів її зовнішньої політики та розвитку держави загалом на довгострокову перспективу і є давно назрілими. Однак самі стратегічні гасла, закріплені навіть на рівні Основного Закону, потребують деталізації програми їх втілення на рівні спеціального законодавства. В іншому випадку (за її відсутності), ми ризикуємо вкотре наштовхнутися на загальну декларативність законодавчих норм, не підкріплених конкретними механізмами їх реалізації.

Для формування останніх потрібно на державному (законодавчому) рівнях нарешті дати чітку відповідь на ряд концептуальних взаємопов'язаних питань: 1) Яке місце України в системі міжнародних відносин визначають самі українці, політична еліта держави?; 2) Чого прагне Україна на міжнародній арені?; 3) Якими ресурсами і засобами володіє Україна для реалізації своїх прагнень, об'єктивованих у завданнях зовнішньої політики?; 4) Яка лінія (стратегія) поведінки (дій) нашої держави на міжнародній арені, насамперед у випадку відновлення давніх та виникнення нових загроз її державному суверенітету та національній безпеці, в тому числі яка стратегія превентивної дипломатії? Чіткі та обґрунтовані відповіді на поставлені питання дадуть можливість об'єктивно визначити пріоритетні напрями та можливості України у зовнішній політиці.

Спроби дати відповідь на ці питання з різним успіхом були зроблені в ряді нормативних актів України. Першим з них стала Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. «Про Основні напрями зовнішньої політики України». Акт зафіксував елементи стратегії зовнішньої політики держави. Насамперед у документі узагальнено й абстрактно визначено стратегічну мету зовнішньої політики України – необхідність «пошуків нею свого місця в сучасному складному, різноманітному і суперечливому світі». Такі «пошуки» передбачалося здійснювати на основі вказаних ресурсів, за допомогою яких мало були досягнуте амбітне завдання здобуття Україною статусу «впливової світової держави», здатної «виконувати значну роль в забезпеченні політико-економічної стабільності в Європі» [2]. У постанові подано базову класифікацію національних інтересів України у сфері міжнародних відносин, головних завдань і механізмів реалізації зовнішньої політики. Виражений пацифізм зовнішньої політики України прямо передбачений в пункті 3. «Україна не є ворогом жодної держави». З огляду на непросту і часто трагічну історію взаємин України з її сусідами показовим є засвідчення відсутності територіальних претензій до сусідніх держав і невизнання територіальних претензій щодо себе. Окремим компонентом постанови стала підтримка розбудови Збройних Сил України.

Відзначимо детально подану в документі характеристику напрямів зовнішньої політики України, а саме: їх перша компонента – двосторонні міждержавні відносини. Як перший рівень згадано прикордонні держави. Особливий наголос зроблено на створенні механізмів попередження і мирного врегулювання міждержавних конфліктів. Домінантою визначено українсько-російські відносини. При цьому зауважено, але реалістично зазначено, що Україна буде протидіяти «будь-яким територіальним претензіям чи спробам втручання у свої внутрішні справи». Окремо засвідчене її прагнення реалізувати стратегію «мос-

та» між Росією і країнами Центрально-Східної Європи, що відображає комплексне бачення авторами постанови місця України в системі міжнародних відносин на субрегіональному рівні.

На багатосторонньому рівні в контексті участі в системі регіонального співробітництва в Європі особливу роль відведено відносинам України з НБСЄ, НАТО, Радою Європи, на субрегіональному – з Чорноморським економічним співробітництвом та Центральноєвропейською ініціативою, Вишеградською групою, Північною Радою і Радою держав Балтійського моря. Окремо визначено як перспективну мету членство України в ЄС. Належне висвітлення отримали стратегічні і тактичні перспективи відносин України з СНД та ООН.

До прорахунків у тексті документа можна віднести такі: 1) надто амбітну мету і завдання зовнішньої політики в частині формування «впливової світової держави», незалежності від світових центрів впливу, що не відповідало реальності міжнародних відносин і становища України; 2) недостатньо конкретизоване бачення місця України в системі міжнародних відносин; 3) відсутність представлення геополітичних, економічних, гуманітарних ресурсів і можливостей впливу України на найближче зарубіжжя; 4) надмірний пацифізм, який не враховував реальних та потенційних загроз безпеці держави, в тому числі надто оптимістичний підхід до відносин з Росією, особливо на фоні тодішніх суперечностей за Крим на інші проблеми двосторонніх міждержавних відносин; 5) констатація прагнення до позаблоковості і відсутність прагнення до здобуття членства України в НАТО.

Виходячи з аналізу подальшого досвіду вітчизняного нормотворення у сфері зовнішньої політики України, розглянута постанова виявилася досі єдиним найбільш повним та змістовним нормативним актом із зазначеного кола питань. Окрім згаданої постанови, варто розглянути Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р., в якому йдеться про елементи зовнішньої політики держави [3]. Пріоритет договірних засобів у вирішенні конфліктів та використання в інтересах України міждержавних систем і механізмів колективної безпеки визначено як принципи гарантування національної безпеки (ст. 5). Її пріоритетами передбачено інтеграцію України в європейський політичний, економічний і правовий простір з метою набуття членства в ЄС. Документ вперше на рівні закону передбачив мету членства держави в НАТО (ст. 6, 8). Головним загрозами національній безпеці України визнано зовнішньополітичні чинники: посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність; спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав; регіональні та локальні війни (конфлікти) тощо (ст. 7).

Хоч цей закон містив чимало стратегічної інформації про завдання та організаційні засади зовнішньої політики України, вона мала загальний і фрагментарний характер. Вказана сфера діяльності держави об'єктивно не стала окремим предметом розгляду законодавця, не кажучи вже про конкретизацію завдань і тактики забезпечення національної безпеки на основних напрямках зовнішньої політики України, а тому потребувала подальшого системного нормативного врегулювання.

Однак належної фіксації основних засад і стратегії зовнішньої політики України у наступні періоди трансформацій владно-політичної системи держави так і не відбулося. У період правління «помаранчевої влади» постмайданні надії щодо виходу міжнародних можливостей нашої держави на новий рівень не справдилися. Внутрішньополітична боротьба нівелювала можливості системної нормотворчої роботи над вдосконаленням законодавства про зовнішню політику. Словесні стратегії залишилися на декларативному рівні і зрештою відійшли в історію разом зі зміною влади у 2010 р.

Саме владна команда на чолі з президентом В. Януковичем спромоглася розробити і прийняти перший в історії незалежної України закон про зовнішню політику. Однак загальна недолугість, суперечливість і непослідовність зовнішньої політики держави періоду 2010 – поч. 2014 рр. безпосередньо проявилася у цьому законі. Сама його назва «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» засвідчує спрощений підхід і декларативність цього акта. З 14 статей закону лише в чотирьох йдеться про зовнішню політику. У ст. 2 подано хаотичний перелік її принципів. Мета зовнішньої політики України («утвердження провідного місця України у системі міжнародних відносин») визначена надто абстрактно. У ст. 11 доволі ґрунтовно викладено головні завдання зовнішньої політики [4]. Водночас відсутня конкретизація механізмів і ресурсів її здійснення, окрім загального опису її владно-інституційної структури. У документі не визначено інших напрямів зовнішньої політики держави, окрім чергової констатації прагнення набуття членства в НАТО та ЄС.

Порівняння змісту постанови Верховної Ради України 1993р. та закону 2010 р. дає змогу стверджувати, що постанова більше відповідала рівню законодавчого акта, ніж згаданий закон. Він не лише вирішив проблеми формування основи сучасного законодавства про зовнішню політику, а й примітивизував

напрацювання у цій сфері. Про формування стратегічних документів міжнародної політики України взагалі не йшлося. З огляду на це дивним виглядають намагання чинної з 2014 р. влади вносити певні точкові зміни до прийнятих попередниками законів [5; 6].

Певний стосунок до питань зовнішньої політики України має новий закон «Про національну безпеку України», прийнятий 21 червня 2018 р. З новел закону передбачено прийняття Стратегії національної безпеки України. У ч. 2 ст. 26 зазначено, що Стратегія, серед іншого, повинна визначати «основні напрями зовнішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки» [7]. Водночас перспектива прийняття такого документа не зменшує необхідність ухвалення окремого закону «Про основи зовнішньої політики України» і Стратегії зовнішньої політики України. Головними причинами цього є недостатній рівень законодавчого забезпечення зовнішньої політики, а також те, що питання безпеки хоча й посідають центральну позицію в її системі, але не вичерпують собою спектр її напрямів.

Процес розробки оновленого законодавства про зовнішню політику України розпочався у середовищі народних депутатів та експертів. Перші кроки у цьому напрямі були зроблені у травні 2017 року після схвального рішення парламентського комітету у закордонних справах щодо необхідності законодавчо закріпити пріоритети зовнішньої політики. Аналогічну пропозицію про розробку і прийняття нового Закону України «Про засади зовнішньої політики України» висловлено 24 травня 2017 р. у рекомендаціях парламентських слухань [8]. Однак вона досі не реалізована. Робота недержавних установ дещо продуктивніша. Відзначимо напрацювання експертів Інституту суспільно-економічних досліджень [9]. Однак вони також залишаються на рівні загальних рекомендацій.

Пропонуємо власний акторський варіант (проект) структури майбутнього Закону України «Про основи зовнішньої політики України». Початок закону варто означити преамбулою, яка б коротко характеризувала здобутки України на міжнародній арені за період від здобуття незалежності у 1991 р., сутність трансформацій системи міжнародних відносин на рубежі ХХ – початку ХХІ століть, визначала місце України в цій системі на перспективу як орієнтир (мету) подальшого проведення зовнішньої політики і розвитку держави загалом. Як мету можна сформулювати досягнення статусу провідної держави (регіонального лідера) в регіоні Центрально-Східної Європи. Далі у розділі I доцільно викласти перелік пріоритетних інтересів України за кордоном, принципів і відповідного комплексу завдань її зовнішньої політики (на основі ч. 3 ст. 2, ч. 2 ст. 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» 2010 року). В останніх необхідно посилити акцент на право України рішуче захищати свою суверенну територію військовими засобами від зазіхань інших держав і терористичних структур, здійснювати превентивні заходи захисту територіальної цілісності і безпеки держави загалом способами, передбаченими міжнародним правом. Необхідно прописати завдання розширення гуманітарного впливу України за кордоном, особливо в країнах найближчого зарубіжжя, що повинне включати розвиток системи інформаційної репрезентації, пропагування української культури. У змісті розділу потрібно окреслити ресурси (економічні, політичні, військові, гуманітарні) і засоби держави для реалізації завдань її зовнішньої політики.

У розділі II Закону відповідно доцільно подати визначення головних напрямів, пріоритетів та функцій зовнішньої політики нашої держави. Якщо з функціями усе зрозуміло, оскільки вони є давно усталеними, то напрями і пріоритети потрібно доопрацювати. До напрямів зовнішньої політики України необхідно віднести: 1) розвиток двосторонніх міждержавних відносин; 2) поглиблена участь у європейському регіональному співробітництві, подальший розвиток відносин з ЄС з метою набуття повноправного членства в об'єднанні; 3) поглиблене партнерство з НАТО з метою адаптації відповідних військово-політичних стандартів і набуття членства в Альянсі; 4) членство в ООН та інших міжнародних організаціях. Зазначені напрями включають в себе комплекс пріоритетів. Щодо першого напрямку безумовними пріоритетами міждержавного партнерства України мають бути стратегічні відносини з США, ФРН, Канадою, Великою Британією і Литвою. Особливу цінність згадані держави становлять для України як держави-партнери під час військового конфлікту на Донбасі. До цієї когорти можна додати Польщу, але складнощі сучасних польсько-українських відносин роблять визначення Речі Посполитої як стратегічного партнера України дискусійним. До другого рівня країн-партнерів України безумовно належать інші члени НАТО та ЄС, відносини з якими значною мірою залежать перспективи України на членство у цих організаціях. Відносини з державами найближчого зарубіжжя, насамперед регіону Центрально-Східної Європи, складають третій рівень міждержавних стосунків України та апріорі покликані бути стратегічними для неї. Однак їх розвиток значно стримують претензії ряду держав до України. Іде мова про Польщу, Угорщину і Румунію. Особливо виділимо важливість розвитку співпраці з державами Балто-Чорноморського басейну, де наша держава повинна зайняти достойне місце з лідерськими перспективами. Особливий рівень міждержавних стосунків

України формують держави Кавказького регіону, насамперед Грузія та Азербайджан як відповідно важливі політичний та економічний партнери нашої держави.

Росія, яка розпочала конфлікти в Грузії (2008 рік) та Україні (від 2014 р. до сьогодні), анексувала Крим у 2014 р., реалізує давні претензії на домінування в регіоні Чорного моря. Тому відносини з РФ у системі зовнішньої політики України посідають уже далеко не провідні позиції, але все ж зберігають вагоме економічне значення. У травні 2015 р. Верховна Рада України в односторонньому порядку денонсувала угоди з РФ про співпрацю у військовій сфері, сфері розвідки і захисту інформації [10]. Однак процедуру денонсації «великого договору» (Договору про дружбу, співробітництво і партнерство) офіційний Київ досі не завершив.

Окремий рівень міждержавних відносин України повинні сформувати відносини з державами Азії, Азійсько-Тихоокеанського регіону, Африки і Латинської Америки. Пріоритет повинен надаватися країнам Близького і Середнього Сходу (Ізраїль, Іран), Південно-Східної Азії (Китай, Японія та інші «нові індустріальні країни» Азії, Індія, Пакистан), Австралії.

Безумовно відносини із згаданими державами не мають обмежувати зовнішньополітичної активності України у розвитку стосунків з іншими державами різних регіонів відповідно до її національних інтересів.

Фіксація в законі поглибленої участі в європейському регіональному співробітництві має передбачати розвиток відносин України з такими організаціями, як ОБСЄ, Рада Європи, Організація Чорноморського економічного співробітництва, Центральноєвропейська ініціатива, Рада держав Балтійського моря. Особливий акцент варто зробити на членстві України в субрегіональному об'єднанні ГУАМ, одним із засновників якого стала наша держава. В Києві знаходиться штаб-квартира організації. Вважаємо, що відродження цього об'єднання може стати важливим етапом у процесі посилення міжнародного впливу України і виходу на позиції регіонального лідера, стримування імперського експансіонізму Росії, а тому має бути одним із пріоритетів стратегії її зовнішньої політики на середньострокову перспективу. З огляду на стратегічну важливість необхідно виокремити поглиблення відносин України з ЄС аж до досягнення повноправного членства і прагнення вступу до НАТО.

Важливою складовою представлення держави у світовій політиці залишається членство в ООН та інших всесвітніх міжнародних організаціях. Хоча ефективність діяльності ООН, особливо у сфері запобігання і вирішення міждержавних конфліктів, є не найкращою, саме ця організація залишається одним з найбільших майданчиків у світі для репрезентації державою офіційної позиції з ключових питань міжнародного дискурсу, насамперед питань національної безпеки.

В українських реаліях складною залишається проблема вдосконалення механізмів зовнішньої політики України (розділ III), куди включаємо фінансовий, правовий, інституційно-управлінський і кадровий аспекти. Якщо з кадрами в Україні, зважаючи на кількість закладів вищої освіти, які готують спеціалістів з міжнародних відносин та міжнародного права, загалом усе заразд, то з іншими аспектами поточний стан справ, як відомо, потребує негайного виправлення. В Законі України «Про основи зовнішньої політики України» доцільно закріпити відсоток ВВП для забезпечення діяльності системи дипломатичного представництва України. Необхідно передбачити збільшення кількісного складу і підвищення якісного рівня роботи дипломатичних представництв України, стимулювання створення мережі культурно-інформаційних центрів і кореспондентських пунктів за кордоном.

У Законі України «Про основи зовнішньої політики України» необхідно зафіксувати запровадження такого нормативного акта, як Стратегія зовнішньої політики України. Якщо майбутній закон повинен стати загальним дороговказом для формування і реалізації зовнішньої політики України на довгострокову перспективу, то Стратегія – містити програму практичної реалізації її завдань на головних напрямках, визначених в законі, на коротко- і середньострокову перспективу. У текст цього підзаконного акта (імовірно указу Президента, попередньо схваленого Радою національної безпеки і оборони України) доцільно включити такі розділи: огляд стану систем міжнародних відносин і прогностичні оцінки (розділ 1); оцінка місця і ролі України у світі, головних викликів для нашої держави та огляд її зовнішньополітичних ресурсів (розділ 2); огляд завдань і стану діяльності української дипломатії щодо виконання функцій зовнішньої політики (розділ 3); розширений огляд інтересів держави в усіх регіонах світу (розділ 4); програми розвитку відносин із стратегічними і пріоритетними партнерами та міжнародними організаціями.

Висновки. Результати проведеного дослідження вказують на незадовільний стан законодавчого забезпечення зовнішньої політики України. Тривалий час (аж до 2010 р.) в Україні не було ухвалено спеціального закону, що може свідчити про свідоме нехтування політичним керівництвом різних періодів

цією сферою державного будівництва на угоду його доволі мінливим міжнародним інтересам. Як не парадоксально, саме Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. «Про Основні напрями зовнішньої політики України» виявилася найбільш досконалим нормативно-правовим актом із вказаної проблематики. У чинному Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» подано формально-спощений варіант регулювання складних проблем розробки та реалізації зовнішньої політики.

Пропоновані до розробки і якнайшвидшого прийняття Закон України «Про основи зовнішньої політики України» та Стратегія зовнішньої політики України як базовий спеціальний законодавчий акт і доповнюючий та конкретизуючий підзаконний акт мають важливе значення для врегулювання вказаної сфери діяльності нашої держави на міжнародній арені в складних умовах перебування в стані збройного конфлікту, суперечностей з рядом держав ближнього зарубіжжя і загалом давно назріли. Прийняття зазначених нормативних актів забезпечить завершеність процесу формування правових та концептуально-організаційних основ зовнішньої політики України.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» № 2680-VIII від 7 лютого 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19> (дата звернення: 26.05.2019).
2. Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями зовнішньої політики України» № 3360-12 від 02 липня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 37. Ст. 379.
3. Закон України «Про основи національної безпеки України» № 964-IV від 19 червня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351.
4. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» № 2411-VI від 1 липня 2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 527.
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості» № 35-VIII від 23 грудня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 4. Ст. 13.
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зовнішньополітичного курсу України» № 2091-VIII від 8 червня 2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 30. Ст. 329.
7. Закон України «Про національну безпеку України» № 2469-VIII від 21 червня 2018 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/page> (дата звернення: 26.07.2018).
8. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Актуальні питання зовнішньої політики України». Схвалено Постановою Верховної Ради України № 2069-VIII від 24 травня 2017 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2069-19> (дата звернення: 05.08.2018).
9. Штекель М. Рекомендації до стратегії зовнішньої політики України писали з нуля. *Радіо Свобода*. 23 червня 2017 року. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28575748.html> (дата звернення: 07.08.2018).
10. Україна більше не співпрацює з РФ у військовій сфері, у сфері військової розвідки і захисту інформації. 12 травня 2015 року. *ZN,UA*. URL: https://dt.ua/POLITICS/verhovna-rada-denonsuvala-5-dogovoriv-z-rosiyeu-173347_.html (дата звернення: 12.08.2018).

References

1. *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo stratehichnoho kursu derzhavy na nabuttia povnopravnoho chlenstva Ukrainy v Yevropeiskomu Soiuzi ta v Orhanizatsii Pivnichnoatlantychnoho dohovoru)»* [Law of Ukraine «About Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding the Strategic Course of the State on Acquiring Full-fledged Membership of Ukraine in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization)»]. No. 2680-VIII vid 7 ljutoho 2019. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19> [in Ukrainian].
2. *Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro Osnovni napriamy zovnishnoi polityky Ukrainy»* No. 3360-12 vid 02 lypnia 1993 r. [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «About Main Directions of Foreign Policy of Ukraine» No. 3360-12 from 02 July 1993]. (1993). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 37, 379 [in Ukrainian].
3. *Zakon Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy»* № 964-IV vid 19 chervnia 2003 r. [Law of Ukraine «About the Fundamentals of National Security of Ukraine» No. 964-IV from June 19, 2003] (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 39, 351.

4. Zakon Ukrainy «Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky» № 2411-VI vid 1 lypnia 2010 r. [Law of Ukraine «About the Principles of Internal and Foreign Policy» No. 2411-VI from July 1, 2010]. (2010). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 40, 527 [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo vidmovy Ukrainy vid zdiisnennia polityky pozablokovosti» No. 35-VIII vid 23 hrudnia 2014 r. [Law of Ukraine «About Amendments to Some Laws of Ukraine Regarding Ukraine's Refusal to Implement Non-Subsidiarity Policy» No. 35-VIII of December 23, 2014]. (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 4, 13 [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zovnishnopolitychnoho kursu Ukrainy» No. 2091-VIII vid 8 chervnia 2017 r. [Law of Ukraine «About Amendments to Some Laws of Ukraine Regarding the Foreign Policy of Ukraine» No. 2091-VIII from June 8, 2017] (2017). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, 329 [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy» No. 2469-VIII vid 21 chervnia 2018 r. [Law of Ukraine «On National Security of Ukraine» No. 2469-VIII from June 21, 2018]. (2018). Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/page> [in Ukrainian].
8. Rekomendatsii parlamentskykh slukhan na temu: «Aktualni pytannia zovnishnoi polityky Ukrainy». Skhvaleno Postanovoiu Verkhovnoi Rady Ukrainy No. 2069-VIII vid 24 travnia 2017 r. [Recommendations of parliamentary hearings on the topic «Urgent issues of Ukraine's foreign policy». Approved by the Verkhovna Rada of Ukraine Resolution No. 2069-VIII from May 24, 2017]. (2017). Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2069-19> [in Ukrainian].
9. Shtekel, M. (2017). Rekomendatsii do stratehii zovnishnoi polityky Ukrainy pysaly z nulia [Recommendations to the strategy of foreign policy of Ukraine wrote from scratch]. *Radio Svoboda – Radio of Liberty*. 23 chervnia 2017 roku. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/28575748.html> [in Ukrainian].
10. Ukraina bilshe ne spivpratsiuie z RF u viiskovii sferi, u sferi viiskovoi rozvidky i zakhystu informatsii [Ukraine no longer cooperates with Russia in the military sphere, in the field of military intelligence and information security]. ZN,UA. 12 travnia 2015 roku Retrieved from https://dt.ua/POLITICS/verhovna-rada-denonsuvala-5-dogovoriv-z-rosiyeyu-173347_.html [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.06.2019.